

ADAM HUDEK ET AL.

Overcoming the Old Borders. Beyond the Paradigm of Slovak National History

*Bratislava, Institute of History,**Slovak Academy of Sciences in Prodam, 2013. 214 p.¹*

V polovici prvého desaťročia tohto storočia uzrelo svetlo sveta niekoľko štúdií, ktoré sa venovali slovenskej historiografii desiatich až pätnástich rokov, ktoré uplynuli od zmeny režimu, resp. od získania samostatnosti.² Tieto texty vykreslili veľmi podobný obraz o slovenskej historiografii a jej výsledky väčšinou označili za dosť skromné. Kritici upozorňovali predovšetkým na metodologické nedostatky. Keďže slovenská historická veda nebola dostatočne začlenená do európskej, ledva sa v nej objavili nejaké teoretické reflexie. Z tohto dôvodu si dominantné postavenie naďalej zachovala (pozitivistická) faktografia a politické dejiny, ktoré sú dedičstvom komunizmu. Druhým znepokojujúcim javom bola nacionalistická (novoľudácka) historiografia, ktorá prekvitala najmä v 90. rokoch 20. storočia. Opierala sa o ahistorickú koncepciu slovenského národa. V Strednej Európe, ktorá sa vymanila z okov socializmu, boli síce tieto dva javy prítomné, ale v 90. rokoch sa na Slovensku prejavili mimoriadne silne. Samozrejme, že aj na Slovensku sa objavili sofistikovanejšie metódy historiografie (sociálne dejiny a dejiny myslenia v najširšom slova zmysle), ale v prvom desaťročí tohto storočia sa ešte vôbec nedalo hovoriť o nejakom prelome. Dokonca v roku 2002 Roman Holec, ktorý patrí medzi najinovatívnejších slovenských historikov, ešte nevidel novú generáciu, ktorá by mohla presadiť v slovenskej historiografii metodologické inovácie.³

Odvtedy ubehlo takmer jedno desaťročie a na scéne sa objavila generácia, ktorá sa narodila v 70. rokoch 20. storočia a univerzitné štúdiá ukončila už v časech demokratického Slovenska. Autori zborníka príspevkov s názvom *Overcoming the Old Borders*,⁴ ktorý zostavil Adam Hudek, sú členmi tejto generácie a

¹ Recenzia sa zrodila v rámci OTKA pod podporovanom výskumnom projekte K 108670 nadpisom *Umenie a veda v službe výstavbe národa v 19. storočí v Uhorsku*.

² Hlavičková, Zora: Wedged Between National and Trans-National History: Slovak Historiography in the 1990s. In: *Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Ed.: Antohi Sorin-Trencsényi, Balázs-Apor, Péter. Budapest, 2007. 249–310. Elena Mannová: Clio auf Slowakisch. Probleme und neue Ansätze der Historiographie in der Slowakei nach 1989. In: *Bohemia*, 44. (2003) 316–325. Peter Haslinger, Nationale oder transnationale Geschichte? Die historiographie zur Slowakei im europäischen Kontext. *Bohemia*, 44. (2003) 326–341.

³ Cituje Hlavičková, 2007. 264.

⁴ <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/285989/hudek-borders.pdf>

pracovníkmi vlajkovej lode slovenskej historiografie, *Historického ústavu Slovenskej akadémie vied*. Vedome sa podujali na to, aby namiesto historiografie, ktorá je prežitkom socialistického obdobia alebo neonacionalistického hľadiska, nadviazali na výsledky súčasných trendov a metodológiu európskej historiografie, a hľadali tak pre slovenské dejepisectvo nové cesty či prezentovali niečo z už existujúcich výsledkov. V predslove Hudek jasne uviedol, že cieľom autorov je prekročiť metodológiu národcentrickej, faktografickej politickej histórie (s. 7).

Prvý z troch blokov zborníka sa zaoberá s pojmom národ a dejinami budovania národov v 19. storočí. V úvodnej štúdií sa László Vörös zaoberá pojmom národ, pričom vychádza z najnovšej odbornej literatúry. Opiera sa o Rogersa Brubakera a elegantne argumentuje proti chápaniu národa ako statického a hmatateľného javu. Namiesto toho poňal národ s koncepciou spoločenskej praxe, čo je oveľa pružnejšie. Štúdia Petra Šoltésa je venovaná používaniu národných kategórií v uhorskej štátovednej (*Staatskunde*) a štatistickej literatúre v období od konca 18. storočia do polovice 19. storočia. V čase, keď sa veda objavila v Uhorsku, autori ešte nepoužívali dôsledne pojmy ľud a národ, resp. názvy rôznych skupín. Podľa koncepcie *Hungarus*, ktorá sa objavila na začiatku 19. storočia, bol pojem národ čoraz viac jednoznačný a definoval sa na etnickom základe (teda podľa hovoreného jazyka). Mnohotvárnosť krajiny sa v tých časoch ešte považovala za vzácnosť. Od polovice 19. storočia však už viacjazyčnosť predstavovala slabosť či hrozbu. Tretia kapitola, ktorá je z pera Karola Hollého, porovnáva historický obraz politických programov Slovákov z rokov 1848 a 1861–1862. Kým v roku 1848 sa Maďari objavujú ako nepriatelia a celým textom sa vinula myšlienka 900-ročného útlaku Slovákov, v roku 1861 vedúci činitelia Slovákov vyzdvihli vzájomné úspechy. Blok uzatvára štúdia Petry Rybářovej, ktorá skúma vzťah antisemitizmu v Uhorsku na konci 19. storočia a asimiláciu židovského obyvateľstva z hľadiska budovania slovenského a maďarského národa.

Druhý veľký chronologický blok sa zaoberá medzivojnovým Československom a Slovenskou republikou. Juraj Benko analyzuje vo svojej štúdií propagandu v novovzniknutom Československu, čiže proces, v ktorom štát, ktorý sa zrodil z ničoho, sa pokúsil postaviť obyvateľstvo na svoju stranu. Benkova práca jednoznačne poukazuje na mantinely tohto procesu, obzvlášť na nezáujem nižších vrstiev slovenského obyvateľstva. Matej Hanula odкрýva úlohu organizácie občianskej spoločnosti, jazdeckého spolku *Sedliacka jazda*, ktorý združoval bohatších členov agrárnej strany. Zistil, že *Sedliacka jazda* ostalo organizáciou vidieckej elity strany, a to aj napriek snahám o aktivizáciu v širšom meradle. Miroslav Michela sa zaoberá svätoštetanským kultom, ktorý sa nachádza v centre budovania maďarského národa. V Československu sa striktno zakazoval kult svätého Štefana, o ktorom, podľa Michela, vznikla homogénna maďarská naratíva. Zá-

roveň však v Michelovej štúdií nedostali priestor sociálnodemokratické a komunistické interpretácie, prípadne ponímania maďarských židov alebo protestantov, ktoré by zrejme spestrili historickú naratívu kresťanskej strednej vrstvy. Michal Schvarc písal o nemeckej menšine v Bratislave, resp. o jej vytratení v období po druhej svetovej vojne. Pozornosť venoval najmä politickým procesom. V jeho texte nepadlo ani slovo o nemecky hovoriacom židovskom obyvateľstve. Schvarc sa ledva zmieňuje o vysídlení obyvateľstva po roku 1945. Podľa neho to bol priamy dôsledok nemeckého nacionalizmu, ale toto zostručnené tvrdenie nepodkladá podrobnejšou argumentáciou. Miroslav Sabol sa zaoberá hospodárskymi stratami po roku 1938, a to väčšinou na základe štatistických údajov. Štúdiá Dušana Segeša o dejinách diplomacie dáva pod drobnohľad poľsko-maďarské vzťahy počas druhej svetovej vojny s mimoriadnym zreteľom na predstavy, ktoré sa týkali Slovenska. Prvotne vychádza z poľských prameňov.

Obdobiu po roku 1945 venujú pozornosť dvaja autori. Ako prvé si môžeme prečítať výbornú štúdiu Maríny Zavackej, v ktorej píše o straníckych členoch komunistickej strany v rannom období komunizmu, ktorí pochádzali z nižších vrstiev obyvateľstva. V protiklade s výkladmi, ktoré chápu komunistickú diktatúru ako monolitickú jednotku, Zavackej text diferencuje úskalia fungovania režimu na nižšej úrovni. Poukazuje na príbehy, ktoré pôsobia až komicky, ale sú skutočné a pravdivé. Napríklad to, že ako spôsobuje oduševnená činnosť v komunistickej strane nepokoj v rodine, keďže oberá o čas na rodinné povinnosti. V záverečnom príspevku zborníka sa Adam Hudek zaoberá rôznymi interpretáciami zmeny režimu v roku 1989 a jej vzormi, ktoré medzi sebou súperia.

Dvanásť štúdií, ktoré zborník obsahuje, sa teda venujú rôznorodým témam. Aj širšej verejnosti sa tak ponúka reprezentatívna vzorka z práce mladej generácie slovenských historikov. Texty sa výrazne odlišujú nielen svojou tematikou, ale aj aplikovanými metódami. Žiaľ, tieto rozdiely sú však také veľké, že pôvodne vytýčený cieľ, vyhnúť sa národnej apologetike a metódam opisnej faktografie, sa miestami ani nepodarilo naplniť. Je isté, že väčšina príspevkov zborníka sa dobre vyrovnala s touto prekážkou. Veľmi dobre to ilustrujú štyri príspevky prvého bloku. Vörösove teoretické úvahy o nacionalizme výborne diskreditujú ahistorický, národocentrický pohľad na históriu. Šoltésova a Hollého práca sa opiera o metódy dejín myslenia. Rybářová vo svojich úvahách o sociálnych dejinách elegantne umiestnila dejiny slovenskej spoločnosti do širších, teda uhorských procesov. V treťom bloku príspevkov sa Zavackej text opiera a metódy dejín mentalít a mikrohistórie, a tak podáva presvedčivú analýzu. Hudek charakterizuje protirečenia výkladov dejín v dnešnej slovenskej spoločnosti.

Škoda, že texty druhého chronologicky zostaveného bloku už vôbec nevytvárajú takýto jednotný obraz. Benkov a Michelov text jednoznačne vyhovuje

medziam zborníka. V stredobode ich štúdií vždy stojí nejaký problém. V metodologickej inovácii, resp. v snahe odmietnuť sústredenosť na národ však osfatní autor čiastočne alebo úplne zlyhali. Príspevky od Hanulu a Segeša sú faktografické a vyznačujú sa metódami pozitivizmu. Väčšinou sa zameriavajú iba na objasnenie archívnych prameňov a spôsob, akým kladú otázky, nie je veľmi diferencovaný. Metodologické nedostatky sa najvýraznejšie prejavili v Schvarcovom texte. V jeho štúdií je takmer výlučne aplikovaná iba metóda popisu politických udalostí. Prevláda v nej ahistorická a konštantná interpretácia národa, ako napríklad na strane 117: „The Germans alone could not have been blamed for their indifferent approach to their own ethnicity.“ Dokonca predpokladá, že už pred rokom 1918 existovala v Uhorsku nemecká komunita (German community). Tento predpoklad zrejme vychádza z toho, že Nemci mali akúsi „spiacu“ národnú identitu, ktorú „len“ bolo treba zobudiť. V akom ostrom kontraste je to s tým, ako priblížil chápanie národa Vörös...

Okrem Schvarca sa otázka, či sa podarilo prekročiť staré hranice, nastoľuje najmä v prípade štúdie Miroslava Sabola. Sabol sa netrápi s tým, aby kládol skutočné otázky a jeho text sa obmedzuje na suché objasnenie štatistických údajov. Hoci sa venuje téme, ktorá je bezpochyby zaujímavá, z textu sa nedozvedáme, ako riešila Slovenská republika po strate časti svojho územia hospodársku situáciu. Napríklad nevieme, či v hospodárskej oblasti došlo k posilneniu závislosti Slovenskej republiky na Nemecku. O nedostatku diferencovaného prístupu jasne svedčí to, že autor vôbec nespomína, že po zániku Československa ostalo české hospodárstvo za hranicami štátu. Namiesto toho prakticky zostavil katalóg krívd. Podľa neho Maďarsko, otvorene označené za zlomyseľné, sa usilovalo o dosiahnutie svojho blaha tým, že zbaví slovenský národ jeho zdrojov. Sabolova štúdia teda ani po metodologickej stránke, ani tým, ako chápe národ, neodzrkadľuje nejaký posun vpred v porovnaní s diskurzom 70.–80. rokov 20. storočia, alebo v porovnaní s novoľudáckou naratívou.

Kde sa teda nachádza slovenská historiografia v procese hľadania nových ciest? Na základe publikácie *Overcoming the Old Borders* je jej výsledok trochu rôznorodý, ale tendencia je jednoznačná. Pohľad, ktorý v prvých rokoch 21. storočia ešte vôbec neprevládal, dnes už jednoznačne dominuje, hoci ešte nezískal úplné víťazstvo. Zároveň sa však vynára otázka, že ako rýchlo sa objaví zmena paradigmy na univerzitách a v ďalších inštitúciách, ktoré majú menej možností ako *Slovenská akadémia vied*, keď v tejto vrcholovej inštitúcii slovenskej historickej vedy zmena prebieha pomaly.

Bálint Varga

Preklad: Angelika Šrámková